

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

С. О. РОЄНКО

РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ ПРИВАТНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
(XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Монографія

Умань
Видавець «Сочінський М. М.»
2022

УДК 37.018.1(477)"18/19"(02)

Р61

Рецензенти:

Петренко О. Б., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Окольнича Т. В., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

Коляда Н. М., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 16 від 28 червня 2022 р.)*

Р61 **Роєнко С. О.**

Розвиток шкільної приватної освіти в Україні (XIX – початок XX століття) : монографія / С. О. Роєнко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2022. – 258 с. – Бібліогр.: с. 185–227.

ISBN 978-966-304-466-8

У монографії на основі цілісного історико-педагогічного аналізу опублікованих та архівних джерел виявлено і узагальнено особливості становлення та розвитку шкільної приватної освіти в Україні у контексті освітніх реформ XIX – початку XX століття. Розглянуто передумови зародження шкільної приватної освіти, визначено чинники формування загальної системи приватної освіти та тенденції функціонування приватних навчальних закладів, виокремлено та обґрунтовано етапи розвитку шкільної приватної освіти в XIX – на початку XX століття.

Для наукових працівників, учителів, викладачів та здобувачів вищої освіти, які цікавляться історією педагогіки другої половини XIX – початку XX століття.

УДК 37.018.1(477)"18/19"(02)

ISBN 978-966-304-466-8

© Роєнко С. О., 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. Історико-педагогічні засади дослідження розвитку шкільної приватної освіти у період XIX – початку XX століття	9
1.1. Історіографія дослідження проблеми	9
1.2. Зародження шкільної приватної освіти в Україні (IX–XVIII століття).....	45
Висновки до першого розділу	55
РОЗДІЛ 2. Трансформаційні процеси у шкільній приватній освіті протягом XIX століття	59
2.1. Провідні чинники формування загальної системи приватної освіти у період 1802–1856 рр.	59
2.2. Державна політика сприяння розвитку приватної освіти (1857–1880 рр.)	85
2.3. Тенденції функціонування приватних навчальних закладів у період з 1881 по 1900 рік	107
Висновки до другого розділу	119
РОЗДІЛ 3. Організація та функціонування приватних навчальних закладів на початку XX століття	122
3.1. Організація діяльності приватних навчальних закладів в період з 1900 по 1905 рік	122
3.2. Особливості функціонування приватної освіти з 1906 по 1917 рік	132
Висновки до третього розділу	153
ПІСЛЯМОВА	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	159
ДОДАТКИ	196

ПЕРЕДМОВА

Реформування системи національної освіти висуває перед педагогічною наукою завдання пошуку шляхів подальшого вдосконалення вітчизняного шкільництва, винайдення шляхів піднесення його на рівень сучасних вимог. Одним із стратегічних напрямів у цьому аспекті, як зазначено в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, повинно стати створення закладів різних типів і форм власності. Реалізація стратегічних напрямів розвитку освіти передбачає створення умов для розвитку мережі загальноосвітніх навчальних закладів, заснованих на приватній формі власності [135, с. 9].

У Національній доктрині розвитку освіти одним із засобів фінансування освіти як передумови її подальшого розвитку визначається всебічне стимулювання інвестицій юридичних і фізичних осіб у розвиток освіти та оплати освітніх послуг, одержання спонсорських і добродійних внесків та пожертвувань [144, с. 652].

Напівдержавні та приватні заклади – невід’ємна складова освітньої галузі високорозвинених країн – є потужним засобом надання освітніх послуг високої якості, застосування у навчально-виховному процесі інноваційних науково-інформаційних технологій, які мають важливе значення для інтелектуального й морального розвитку сучасних дітей і молоді.

Зміна соціально-економічних і політичних умов у нашій державі спричинила появу напівдержавних і приватних навчальних закладів, які нині перебувають на етапі активних пошуків шляхів вирішення завдань, які висувають перед ними учні, їхні батьки, суспільство загалом. З огляду на це актуалізується звернення до досвіду минулого, зокрема періоду ХІХ – початку ХХ ст., коли приватні навчальні заклади були досить поширеними. Накопичений досвід взаємодії приватної та державної ланок освіти може стати в нагоді на етапі відродження та розвитку приватної освіти в Україні в умовах пошуку нових смислових орієнтирів та одночасного збереження надбань культуротворчої діяльності.

Біля джерел педагогічної думки, а також і розвитку приватних навчальних закладів стояли такі відомі педагоги, як Є. Мединський [120; 121; 122; 123], А. Степович [306], В. Стоюнін [307; 308], В. Чарнолуський [343; 344; 345; 346] та ін. Вони не лише висвітлювали сутність та особливості їх роботи, а й

самі безпосередньо долучалися до діяльності в цій галузі освіти.

Через ідеологічні та політичні причини діяльність приватних навчальних закладів протягом досить тривалого часу не була предметом ґрунтовного опрацювання. Виняток становлять праці М. Михайлової, що з'явилися у середині ХХ ст., в яких досить розгорнуто схарактеризовано приватне шкільництво на території Російської імперії [125; 126; 127; 128; 130]. Однак деякі із сформульованих дослідницею висновків не можуть розглядатися як об'єктивні, адже вони ґрунтуються на марксистській ідеології класової боротьби й цілком відображають пов'язані з нею ідеї і принципи.

Діяльність приватних закладів до кінця ХХ ст. розглядалася лише побіжно в рамках висвітлення становлення та розвитку окремих галузей освіти: дошкільної, початкової, середньої, жіночої, професійної, вищої.

У сучасному контексті різні аспекти цієї проблеми висвітлювалися у науковому доробку Ю. Агапова [6], Е. Дніпрова [201], І. Добрянського [66], О. Друганової [71], Н. Коляди [100], О. Перетятко [212], Н. Побірченко [217; 219; 220], В. Постолатія [66], Н. Сейко [269] та ін. Однак значне коло питань, зокрема щодо комплексного аналізу функціонування шкільної приватної освіти в Україні, залишилося поза межами наукових досліджень.

Історіографічний аналіз історико-педагогічних, дисертаційних праць, архівних джерел дає підстави зробити висновок, що розвиток шкільної приватної освіти як важливої складової загальної системи освіти та особливості її взаємодії з суспільством та державою не набули належного висвітлення в історико-педагогічних дослідженнях. На нашу думку, вивчення та осмислення досвіду функціонування приватної шкільної освіти в загальній системі освіти (XIX – початок ХХ ст.) сприятиме подоланню перешкод на шляху формування та розвитку приватного сектору освіти в Україні на сучасному етапі розвитку шкільництва.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1802 по 1917 р. Нижня межа визначається утворенням Міністерства освіти та законодавчим оформленням шкільної приватної освіти. Верхня межа зумовлюється змінами, які відбувалися в соціально-політичному житті суспільства після жовтневих подій 1917 р., закриттям приватних навчальних закладів у зв'язку з переходом до освітньої

системи, базованої на принципах єдиної трудової школи.

Розвиток шкільної приватної освіти розглядаємо в межах частини земель України, так званої Наддніпрянщини, що входила у ХІХ – на початку ХХ ст. до складу Російської імперії (Київська, Подільська, Волинська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Катеринославська, Херсонська і Таврійська (без Криму) губернії). У роботі ми не торкалися процесів становлення і розвитку приватної освіти на території західноукраїнських земель, оскільки там ці процеси мали свої відмінності, зумовлені особливостями розвитку освітньої галузі зазначеного регіону.

Основою для написання монографії стали: нормативно-правові документи та законодавчі акти в галузі освіти: «Сборники постановлений по Министерству народного просвещения» (Т. 1–17), «Сборники распоряжений по Министерству народного просвещения» (Т. 1–16), збірники законів Російської імперії, статuti навчальних закладів; циркуляри, закони, рескрипти, царські накази, постанови, розпорядження Міністерства народної освіти та інших державних структур; історичні та сучасні праці з історії школи і освіти, що зберігаються у фондах Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Тараса Шевченка, Національної парламентської бібліотеки України; недосліджена або малодосліджена історико-педагогічна література фондів Державної наукової архівної бібліотеки України м. Києва, Інституту рукописів, відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (опубліковані й неопубліковані матеріали); документи та матеріали Центрального державного історичного архіву м. Києва (фонди: № 707 «Управління Київського учбового округу»; № 442 «Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора»), Державного архіву Черкаської області (фонд № 120 «Інспектор народних училищ 3-го району Київської губернії Міністерства народної освіти, м. Черкаси Київської губернії»); матеріали періодичних видань: «Вестник воспитания» (1890–1917), «Воспитание» (1860–1861), «Журнал Министерства народного просвещения» (1834–1917), «Киевская старина» (1882–1906), «Педагогика» (1992–2013), «Рідна школа» (1922–2014), «Русская школа» (1890–1917), «Советская

педагогіка» (1937–1991), монографії, дисертації вітчизняних та російських авторів предметом яких стало дослідження розвитку освіти загалом й шкільної приватної зокрема.

Монографія складається з передмови, трьох розділів, висновків до розділів, післямови, списку використаних джерел, додатків. У дослідженні виявлено передумови становлення та розвитку шкільної приватної освіти: суспільно-політичні (потреба населення в освіті; недостатня кількість державних навчальних закладів; вплив зарубіжного досвіду; неспроможність урядових освітніх установ відповідати потребам часу у поширенні освіти серед населення); правові (створення законодавчої бази освітньої галузі; прийняття та затвердження нормативних положень щодо регулювання діяльності приватних закладів освіти); культурні (поширення православ'я; вплив іноземної культури; піднесення культурного розвитку населення); визначено чинники (виокремлення шкільної приватної освіти в загальній системі освіти; створення законодавчої бази, на основі якої діяло приватне шкільництво; посилення державного нагляду за діяльністю приватних навчальних закладів; обмеження кількості приватних закладів за рахунок надання переваг державним навчальним закладам), тенденції (поєднання одночасного посилення контролю за діяльністю приватних навчальних закладів та надання матеріальної дотації для їх розвитку з боку держави; змагання приватних навчальних закладів за рівні права з державними; розвиток громадської ініціативи щодо відкриття приватних навчальних закладів; поява нових типів приватних навчальних закладів в контексті зарубіжного реформаторського руху); обґрунтовано етапи розвитку шкільної приватної освіти в ХІХ – на початку ХХ ст. (перший етап (1802–1856 рр.) – період становлення шкільної приватної освіти в рамках державної; другий етап (1857–1880 рр.) – період підтримки, заохочення та прихильності до приватної освіти з боку держави; третій етап (1881–1900 рр.) – період підтримки приватної освіти з одночасним посиленням контролю за її функціонуванням з боку держави за допомогою законодавства та контролюючих органів; четвертий етап (1900–1905 рр.) – конструктивно-деструктивний, що характеризується як період вивчення проблем шкільництва та пошуків напрямів реформування шкільної освіти; п'ятий етап (1906–1917 рр.) – період розвитку громадської ініціативи, яка сприяла збільшенню кількості приватних закладів різних типів); подальшого розвитку набули систематизація та аналіз стану

дослідженості проблеми становлення та розвитку шкільної приватної освіти; вивчення поглядів педагогів, державних діячів стосовно місця і ролі приватних закладів в загальній системі освіти; уточнено зміст основних понять досліджуваної проблеми.

До наукового обігу введено маловідомі та раніше невідомі матеріали (архівні джерела, історичні факти), що стосуються шкільної приватної освіти досліджуваного періоду.

Сподіваємося, що зібраний, проаналізований, узагальнений матеріал та результати дослідження сприятимуть збагаченню історико-педагогічного знання через осмислення місця і ролі шкільної приватної освіти в Україні, а також висновки з досвіду минулого можуть бути використані при розробці суміжних історико-педагогічних проблем та у подальших наукових дослідженнях із загальної педагогіки та історії педагогіки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ПРИВАТНОЇ ОСВІТИ У ПЕРІОД XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

1.1. Історіографія дослідження проблеми

У загальному процесі соціально-економічного і культурного розвитку у XIX – на початку XX ст. з-поміж інших значного поширення набули приватні навчальні заклади, представлені усіма типами освіти – від дошкільної до вищої. Це були навчальні та навчально-виховні заклади, заснування яких ініціювала не держава, а окремі особи чи інституції.

Розкриття обраної теми дослідження потребує з'ясування сутності таких понять, як: *приватна освіта, шкільна освіта, приватна шкільна освіта*.

Складовими дефініцій, що потребують з'ясування сенсу, насамперед, є поняття *приватний*. Відповідно до 10-томного академічного словника української мови (1976) *приватний* означає: «1. Який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. Який утримується на кошти однієї особи або кількох осіб. Який займається індивідуальним господарюванням, володіє чим-небудь індивідуально. 2. Який стосується окремої особи (осіб); особистий. // перев. у сполуч. із сл. життя. Не пов'язаний з службовою або суспільною діяльністю. Який обслуговує окрему особу (осіб) або виконується поза державною службою. // заст. Який не перебуває на державній службі (про лікаря, вчителя)» [275, с. 568].

Як бачимо, приватний розглядається у двох вимірах: той, що належить окремій особі, і той, що стосується окремої особи.

Подібне трактування знаходимо і в «Тлумачному словнику-мінімумі української мови» (2004). При цьому укладачі акцентують увагу на тому, що *приватний* – це «не державний, не суспільний, який належить окремій особі, не зв'язаний з жодною установою, посадою; який стосується когось особисто, чийхось особистих справ» [315, с. 417].

У контексті попереднього розуміння як похідну від слова *приватний* автори «Філософського енциклопедичного словника» (2002) вбачають приватність «у припущенні, що можуть (повинні) існувати інтереси, властиві окремому індивідові, які